

СІНТАКСІЧНЫЯ ДЭРЫВАТЫ З АСІМЕТРЫЧНАЙ СТРУКТУРАЙ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

SYNTACTICAL DERIVATIVES WITH ASYMMETRICAL STRUCTURE IN THE BELARUSIAN LANGUAGE

Н. У. Чайка,

*доктар філалагічных навук, прафесар
кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка*

N. Chaika,

*Doctor of Philology, Professor of
the Department of Linguistics and
Linguodidactics, Belarusian State Pedagogical
University named after Maxim Tank*

Паступіў у рэдакцыю 14.01.21.

Received on 14.01.21.

Артыкул прысвечаны даследаванню сінтаксічных дэрыватаў з асіметрыяй плана выражэння / плана зместу ў беларускай мове, да якіх адносяцца канструкцыі з кантэкстуальным эліпсісам і імпліцытнай семантыкай. Зроблена сістэматызацыя сучасных метадалагічных прынцыпаў, на аснове якіх даследавалася сінтаксічная дэрывацыя, – прынцып сістэмнасці тыпалагічнага падабенства, прынцып тыпалагічнай значнасці прыкмет, прынцып іерархіі аб'ектаў – ад універсальных да ўнікальных уласцівасцей, прынцып сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення і інш. Выяўлены тыпы канструкцый з імпліцытнай семантыкай – адмоўны, сцвярдзальны і пыталны з адпаведным відавым класам. Прааналізаваны структурныя тыпы сітуацыйных няпоўных сказаў з улікам апушчаных кампанентаў і спосабаў іх узнáўлення.

Ключавыя словы: сінтаксічныя дэрываты, канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, сцвярдзальны, адмоўны і пыталны тыпы, канструкцыі з сітуацыйным эліпсісам, кампенсаторныя кампаненты.

The article is dedicated to studying syntactical derivatives with asymmetry of plane of expression / plane of content in the Belarusian language to which belong constructions with contextual ellipsis and implicit semantics. It presents the systematization of modern methodological principles on the base of which syntactical derivation was studied: the principle of systemacy of typological similarity, the principle of typological significance of attributes, the principle of hierarchy of objects – from universal to unique features, the principle of syntagmatic-paradigmatic functional coordination, etc. The article reveals the types of constructions with implicit semantics: negative, positive and interrogative with the corresponding class of kind. It analyzes the structural types of situational incomplete sentences with the account of omitted components and ways of their reproduction.

Keywords: syntactical derivatives, constructions with implicit semantics, positive, negative and interrogative types, constructions with situational ellipsis, compensatory components.

Сінтаксічныя сістэмы пастаянна развіваюцца і відазмяняюцца, што выклікае значнае пашырэнне сінтаксічных дэрыватаў – канструкцый з эліпсісам дзеяслова, далучальных, канструкцый з імпліцытнай семантыкай, з сінтаксічнай рэдукцыяй і кампрэсіяй, вытворных канструкцый.

Сучасныя моўныя працэсы падпарадкаваны антрапацэнтрычным заканамернасцям, што выклікала тэндэнцыю да ўдасканалення механізмаў рэгулявання моўнай сістэмы і паўплывала на карэляцыю паміж развіццём мыслення і матэрыяльнымі сродкамі яго выражэння. У сувязі з гэтым тыпалагічнае апісанне асіметрычных канструкцый беларускай мовы з выяўленнем спецыфікі моўных з'яў і заканамернасцей іх функцыянавання стала адным з прыярытэтных напрамкаў айчыннага і замежнага мовазнаўства. Гэту працу ў поўным аб'ёме магчыма ажыццявіць толькі з дапамогай тлумачальнага патэнцыялу тыпалагічнай характарыстыкі аб'екта і метадалогіі, якая выяўляе сутнасць і прыроду сінтаксічнай з'явы.

Адной з праяў асіметрыі плана выражэння і плана зместу выступаюць структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў беларускай мове. У сучасным мовазнаўстве сінтаксічная дэрывацыя актыўна вывучаецца на аснове розных метадалагічных прынцыпаў – структурных, семантычных, функцыянальных. Аднак назіраецца

тэндэнцыя да іх аналізу ў аспекце тыпалагічна істотных прыкмет – інварыянтных мадэлей. У залежнасці ад аб'екта даследавання тыпалогія можа быць функцыянальнай, структурнай, фармальнай. За час існавання навукі даследчыкі выпрацавалі багатую тэарэтычную базу, асноўныя метадалагічныя прынцыпы якой можна прадставіць наступным чынам:

- прынцып сістэмнасці тыпалагічнага падабенства (І. І. Дзягавец, М. Энсі [1; 2]);
- прынцып тыпалагічнай значнасці прыкмет (А. Я. Кібрык, П. Сіміч [3; 4]);
- прынцып іерархіі аб'ектаў – ад універсальных да ўнікальных уласцівасцей (Г. П. Мельнікаў, С. Кіціл [5; 6]);
- прынцып сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення (А. А. Халадовіч; Д. Патэльберг [7; 8]). Названыя прынцыпы прыдатныя і для даследавання сінтаксічных дэрыватаў унутры адной мовы.

Дасканалая тэарэтычная база і разнастайныя метадалагічныя прынцыпы і прыёмы аналізу структурна-сінтаксічных мадыфікацый спрыяюць пашырэнню даследаванняў, што выяўляюць спецыфіку розных сінтаксічных катэгорый або канструкцый. Аднак пры гэтым застаюцца не вывучанымі пытанні аб базавых крытэрыях асіметрыі моўных адзінак, сінтаксічных у прыватнасці. Да таго ж у беларускім мовазнаўстве канструкцыі з асіметрыяй плана

выражэння / плана зместу ў поўным аб'ёме не вывучаліся. Актуальнасць даследавання таксама абумоўлена неабходнасцю выпрацоўкі метадалогіі для аналізу, кваліфікацыі і класіфікацыі структура-сінтаксічных мадыфікацый у беларускай мове, патрэбай тэарэтычнага асэнсавання заканамернасцей сінтаксічнай дэрывацыі ў беларускай мове.

Мэта даследавання ў артыкуле – выяўленне структура-семантычных тыпаў сінтаксічных дэрыватаў з асіметрычнай структурай. *Аб'ектам* даследавання выступае з'ява імплікацыі і сінтаксічнай непаўнаты як семантыка-сінтаксічная катэгорыя. *Прадметам* даследавання з'яўляюцца канструкцыі з імпліцытнай семантыкай і няпоўныя сказы ў беларускай мове.

Адным са складаных і актуальных феноменаў дынамічнага сінтаксісу з'яўляюцца канструкцыі з імпліцытнай семантыкай. Рэпрэзентацыя сэнсу ў іх ажыццяўляецца на аснове логіка-граматычнага ўзаемадзеяння кампанентаў звышфразавыага адзінства, таму іх класіфікацыя прадстаўлена двума тыпамі – сцвярдзальным і адмоўным з адпаведнымі відавымі класамі. *Сцвярдзальны* тып канструкцый з імпліцытнай семантыкай падзяляецца на відавныя класы ў адпаведнасці з іх адценнямі значэння. У якасці кампенсаторнага кампанента ў такіх канструкцыях выступаюць логіка-семантычныя адносіны паміж адзінкамі звышфразавыага адзінства. Такім чынам адбываецца ўказанне на невербалізаваную інфармацыю: *Залыгін. Для пачатку далі б семафор: вёрст на дзесьць у тыл. Дзяцел. Дадому! Нішто прыдумаў!.. Чыбук. А што, балотны чалавек, дрэнна? Ты адмовіўся б? Дзяцел. Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў пабраўся б. (Сумна жартуючы). Каб сказаў паручнік: Дзяцел, магу адпусціць, але рачкі паўзці трэба. Я згадзіўся б з радасцю. І дапоўз бы! (І. Мележ). Імпліцытны сэнс у дадзеным тэксце змяшчаюць лексемы *Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў пабраўся б*, сэнс якіх роўны сэнсаваму нападуненню лексемы *адмовіўся б – дапоўз бы* – гэта выводзіцца на аснове лагічнага вывада да пасылкі.*

Зрэдку імпліцытнае сцвярджэнне суправаджаецца вылучальнымі адносінамі паміж кампанентамі: *Балуеў (Адзінцову). Вы... гм. Салдат суправаджалі ў горадзе вы? Адзінцову. Я іх тут выпадкова ўбачыў. Яны прайшлі па зале (кіўнуў на суседнюю залу), калі я там вячэраў... Я ўстаў, пацікавіўся, што яны тут робяць... (І. Мележ). Невербальная інфармацыя ў такіх канструкцыях выяўляецца з дапамогай прыватна-аперцэпцыйнай базы, што абумоўлена лексіка-семантычнай валентнасцю кампанентаў *суправаджаеце – убачыў*. Аперацыя прадвызначае станойчы адказ і разам вылучае нязначную частку інфармацыі, на якой базіруюцца логіка-*

семантычныя адносіны. У якасці маркера значэння часам выступаюць моўныя ўласцівасці вербальных кампанентаў – гэта значыць, кантэкст.

Шырока функцыянуюць у беларускай мове канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, якія змяшчаюць адказ з адценнем ацэнкі. Інфармацыйная паўнаватасць часта забяспечваецца з дапамогай вобразных моўных сродкаў, якія змяшчаюць непрамое ўказанне на колькасць аб'ектаў: *Калатухін. Тры сустрэчы па пяць мінут, і ўсё іншае – гарачыя лісты? Адзінцову. (устаючы). Я вельмі ўдзячны за гонар, але павінен прасіць дазволу пакінуць вас... (І. Мележ). У падобных выпадках механізм узаемадзеяння вербальнай і невербальнай інфармацыі пераўтварае імпліцытнае ў экспліцытнае. Сцвярдзальная інфармацыя з адценнем ацэнкі фарміруецца ў выніку кампазіцыйна-зместавага пераразмеркавання, што прыводзіць да ўтварэння канструкцый з дэнататыўна неізаморфнай структурай. Сродкамі фарміравання семантычнага адцення ацэначнасці ў названых канструкцыях выступаюць вобразныя моўныя сродкі, семантычны дыяпазон прыватна-аперцэпцыйнай базы выказвання, сінтаксічная карэляцыя паміж кампанентамі тэксту, анафарычная адсылка.*

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай могуць змяшчаць адценне папроку, якое часцей выяўляецца з асертыўнай часткі выказвання на аснове дэдуктыўнага заключэння: *Балуеў. Што з вамі? Ад'ютант. Прачытайце. Балуеў бярэ тэлеграму. Яна ўражвае генерала так, што, прачытаўшы яе, Балуеў глядзіць на стужку тэлеграмы неўразумелым позіркам. Чытае другі раз, раптам налівае каньяк. Рукі ў яго дрыжаць (І. Мележ). Фонавыя веды ў падобных канструкцыях разгортваюць інфармацыю, што дае магчымасць сфарміраваць адпаведны сэнс і змясціць яго ў адной рэпліцы. Семантычная ёмістасць канструкцый дазваляе ім быць зместавым цэнтрам выказвання.*

Зрэдку канструкцыі з імпліцытнай семантыкай разам са сцвярджэннем змяшчаюць адценне ўхвалы. Фонавыя веды пры гэтым маюць адмоўную ацэнку, імпліцытная канструкцыя адмаўляе сказанае вышэй і фарміруе новы змест: *Валя. У мяне заўтра ў пятым класе ўрок батанікі. Тэма – «Расліны і сонца»... Я ўжо думала, як пачну яго... Мільярды гадоў, скажу я, робіць зямля свой звычайны круг вакол сонца. Мільярды гадоў дзень змяняецца ноччу, а ноч – змяняецца на дзень. А Сонца – гэта незвычайная крыніца цяпла і энергіі. Менавіта яно дае жыццё ўсяму жывому на нашай прыгожай планеце (І. Мележ). Назіраюцца адзінкавыя выпадкі, калі канструкцыі з імпліцытнай семантыкай набываюць пэўнае адценне *мадальнасці*. У такім выпадку*

да асноўнай інфармацыі дадаецца мадальнае адценне шкадавання (у дадзеным выпадку): Адзінцоў (устаючы). *Я вельмі ўдзячны за гонар, але павінен прасіць дазволу пакінуць вас... Балуюе. Ну што ж! Калатухін. Не злуй! Я па-сяброўску! Спадзяюся, мы яшчэ пабачымся?* (Вырывае лісток з бланкета, піша, дае Адзінцову.) *Мае каардынаты. Лепш за ўсё – проста ў франтавы камітэт. Там заўсёды скажуць, дзе я* (І. Мележ). У падобных выпадках станоўчы сэнс «прабіваецца» праз прызму мадальнасці.

Выяўлены канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, што змяшчаюць адмоўны сэнс. Такія рэплікі характарызуюцца сэнсавай неадназначнасцю. Напрыклад, у канструкцыі Адзінцоў. *Я думаю, што ў многіх былі свае, асаблівыя ночы. Сёння яна ў нас!..* (Дзелавіта, рашуча.) *І таму будзем думаць пра яе! Спусцімся на зямлю!.. Валя, будзем разам... Зусім...* (Паўза.) *Ты згодна?.. Валя. Валодзя... ты ведаеш... Я люблю цябе...* (І. Мележ) фарміруецца неадназначнасць, двухпланавасць, скрыты сэнс, а часам і ўкоснае ўказанне на змест выказвання, на яго выканаўцу.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай змяшчаюць сэнсавую аснову, якая карэлюе са спосабам яе інтэрпрэтацыі. Канструкцыя Мяснікоў. *Я таксама афіцэрам быў. Што ж, што афіцэр? Балуюе ў (Мяснікову). А, дык ты заступаешся! Біць і гэтага!* (І. Мележ) указвае на адмоўе і адначасова дае змацыйную ацэнку сітуацыі. Інтэрпрэтацыя ажыццяўляецца наступным чынам: змест сказа *А, дык ты заступаешся! Біць і гэтага* ўкосна адмаўляе тое, што сказаў суб'яднік. Значыць, рэпліка атрымлівае наступную інтэрпрэтацыю: *Не, яму нельга дараваць. Яго трэба біць.*

Адмоўная інфармацыя выводзіцца шляхам лагічнай аперацыі на аснове пасылкі: *Дзяцел* (заклапочана). *Але як жа ты яе возьмеш, калі сядзіш у акопе? А?* Мяснікоў. *У сяле ж хто-небудзь астаўся?* (І. Мележ). Назіраюцца выпадкі, калі канструкцыя з імпліцытнай семантыкай уключае ў свой змест прычыну адмоўя. У падобных сказах прычына і будзе змяшчаць імпліцытную семантыку: *Калатухін. Маё шанаванне, таварыш старшыня Савета! Я не перашкодзіў, спадзяюся?* Мяснікоў. *Калі я скажу, што перашкодзілі, вы далікатна выйдзеце?* (Адзінцову.) *А, паручнік!.. З'яўленне Адзінцова вельмі хвалюе Валю. Адзінцоў таксама адчувае сябе. Няёмка* (І. Мележ).

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай могуць афармляцца ў выглядзе **пытання**. У такіх выпадках функцыя рэплікі двайная: пытальная і інфармацыйная. Адметнасць названых канструкцый заключаецца ў спосабах рэалізацыі імпліцытнай семантыкі.

Найбольш пашыраным з'яўляецца спосаб структурнага ўзаемадзеяння рэплік. Такія ска-

зы часта змяшчаюць пропускі кампанентаў або кампрэсію інфармацыі: *Адзінцоў. Таксама на фронце. У Карпатах. Лечыць коней, як і да вайны... Ён лечыць коней, а я забіваю людзей! Разам працуем на айчыну!* (Да Валі.) *А ты за каго? Таксама?.. Не! Не гавары! Не хачу ведаць! К чорту палітыку! Хачу толькі каханьня! Вочы твае любыя бачыць хачу, рукі твае грэць у сваіх руках! Хачу толькі шчасця, шчасця быць з табой!* (Абдымае, цалуе.) *Цішыня!.. Мы адны! Мы толькі адны ў цэлым свеце!* (І. Мележ). Канструкцыя *А ты за каго?* адносіцца да эліптычных, пры гэтым дае ўказанне на палітычную прыналежнасць персанажа. Імпліцытная семантыка заснавана пераважна на структурных фактарах: *Калатухін. Даруйце, таварыш старшыня, што я, так сказаць, бяру на сябе функцыі гаспадара, але прашу загадаць усім пабочным выйсці. Мяснікоў. Выйсці? А хто тут пабочны? Дзяцел. Гэта, мабыць, капітан кажуць пра мяне. Мяснікоў. Я пабочных не бачу... (Дзяцелу.) Аставайцеся, таварыш, паслухайце. Вам гэта, мабыць, будзе карысна* (І. Мележ).

У драматургічных творах назіраюцца канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, што змяшчаюць **вывад**. Функцыянаванне падобных сказаў абумоўлена рознымі фактарамі. Структурная абумоўленасць прадвызначана ўжываннем мадыфіцыраваных канструкцый, у прыватнасці эліптычных. Фармальна іх арганізацыя патрабуе кантэкстуальнай маркіроўкі: *Мяснікоў. Вы цікавіліся замірэннем? Дзяцел. Замірэнне! Тут, здаецца, сцула яму, вайна другая пачынаецца!..* (І. Мележ); *Адзінцоў. З кім жа мне быць? З бальшавікамі? Валя. Мы павінны быць разам, Валодзя!.. Адзінцоў. Хіба я не хачу гэтага? Ты ж... ты ва ўсім вінавата! Валя. Ідзі сюды, Валодзя. Мы зноў будзем удваіх* (І. Мележ).

Імпліцытная семантыка канструкцый выводзіцца часам на аснове анталагічнага значэння ключавых лексем. У такіх выпадках семантычны дыяпазон лексемы не шырокі: *Кацярына. Таечкі! Пачакаць! Я там гнуся, рвуся, у крываваых мазалях, адна... Сохну, чакаю не дачакаюся яго. У другіх мужыкі дык ці папрыходзілі, ці прыйсці пішуць, а ён, лічы, каля хат сядзіць – і ні слыху ні дыху. Мо выракся зусім свайго кутка?.. Дзяцел. Пляснула языком, яй-богу!* (І. Мележ); *Кацярына. Дадому. Дадому хутка? Скажы. Там жа дзетачкі выглядаюць – не дачакаюцца. Хатка глядзіць, страху свіціцца. Лысяя штосьці чэзне, стала пагана есці. Маркотная нейкая. Хутка, скажы?.. Дзяцел. От бо! Ты што, вярэдзіць душу маю прыйшла?!*

У драматургічных творах намі выяўлены наступныя тыпы канструкцый з імпліцытнай семантыкай – сцвярдзальны, адмоўны, пытальны і са значэннем **вываду**.

Таксама да з'явы асіметрыі адносяцца сітуацыйныя няпоўныя канструкцыі. Адметнасць іх заключаецца ў тым, што ўзнаўляюцца прапушчаныя члены з дапамогай агульнай сітуацыі маўлення або на аснове семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў. У сітуацыйных няпоўных сказах адсутнічае паўтор апушчанага кампанента. Напрыклад, з агульнай сітуацыі маўлення зразумела, што ў сказе *Васіль Дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю. – Гэта на тваю хату, Сёмка...* (А. Дударай) апушчаны кампанент са значэннем перадачы матэрыяльных аб'ектаў. На пропуск указваюць і сінтаксічныя сувязі паміж матэрыяльна выразаным і апушчаным кампанентамі. Кампенсацыя апушчанага члена ў сказе *Васіль (стаіць, сагнуўшыся, як пыталынік)...* *Прысядкі ёй трэба! З маім здароўем – «Лявоніху»!* (А. Дзялендзік) ажыццяўляецца на аснове ўзаемадзеяння кампанентаў *сагнуўшыся і «Лявоніху»*, у выніку чаго адбываецца семантычнае напаўненне незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі.

Сітуацыя маўлення звычайна рэалізуецца ў словах аўтара або рэмарках, якія размяшчаюцца перад няпоўным сказам *Салдаты дастаюць свае кацялкі, рэжуць хлеб на пайкі. Разліваюць у кацялкі суп. Залыгін. Зноў шрапнель!.. І з неба шрапнель, і ў кацялку! Ва ўсіх відах! (І. Мележ) або пасля яго Тата. А я хачу, каб дзеці навучыліся думаць, мысліць, абагульняць, разумець сутнасць рэчаў, з'яў. У іх трэба выхоўваць інтэлект, розум, інтэлігентнасць. Мама. Ха-ха! Інтэлігентнасць? Вось гэтым? (Хапае афрыканскую статуэтку.) (А. Макаёнак). Назіраюцца выпадкі, калі рэмаркі чаргуюцца з няпоўнымі сказами, ствараючы неабходную моўную сітуацыю, канкрэтызуючы іх сэнс: *Гарлахвацкі. Пачынае разбіраць пошту, разрывае канверты, прабягае вачыма. Узяўшы чарговы канверт, чытае ўслых. – «Аляксандру Пятровічу Чарнаву-су...» – З Масквы... Мусіць, водзьў на яго працу... Цікава, цікава... (Раздзірае канверт і глядзіць на подпіс.) – Так і ёсць, прафесар Анікееў... (Чытае.) – «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнаямленне з Вашай працай дае нам падставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. (Углыбіўшыся ў пісьмо, прачытвае ўголос асобныя фразы з яго.) – Гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай працай...» – Гм... Бачыш ты!.. (Думае.) – Паважаны Аляксандр Пятровіч... А чым жа я не Аляксандр Пятровіч? Самы сапраўдны Аляксандр Пятровіч, хоць у пашпарт паглядзі... (К. Крапіва).**

Сітуацыйныя няпоўныя сказы падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад таго, які член апускаецца і, адпаведна, кампенсуецца сітуацыяй маўлення. Назіраюцца канструкцыі

з апушчаным дзейнікам: *Калідор. Уваходзяць Чарнаву і Вера з «Правдой» у руцэ. Вера. Чыталі сёння «Праўду»? (К. Крапіва). У сказе сітуацыя маўлення ўказвае на апушчаны дзейнік – займеннік *Вы*. Назіраюцца выпадкі, калі няпоўны сказ кваліфікуецца як сітуацыйны, дзякуючы змене формы прэдыката: *Да дзвярэй кабінета падыходзіць Зёлкін. Зёлкін (цягне за ручку дзвярэй). Замкнёна (К. Крапіва).**

Часцей у сітуацыйных сказах апускаецца выказнік, кампенсацыя якога ажыццяўляецца шляхам ускоснага ўказання на сэнс прэдыката. Напрыклад, у рэмарках *Гарлахвацкі Накіроўваецца да дзвярэй кабінета, потым спыняецца. – Аляксандр Пятровіч, можна вас на хвілінку? (К. Крапіва); У прыёмнай – сакратар-машыністка Стэла – чароўная дзяўчына, якая імкнецца перагнаць прагрэс ва ўсім. Каля яе ўецца малады чалавек. Яны ў нечым вельмі падобныя. Яна натура чуллвая. У калідоры нешта грэхнула і разбілася. На дробныя звонкія асколкі. І Стэла спалохалася, войкнула і прыпала да Гарыка. Стэла. Ой! Нешта ўдрузг... На дробныя асколкі! (А. Макаёнак) згадваюцца лексемы *накіроўваецца, грэхнула*, якія ўказваюць на семантыку апушчаных выказнікаў – *зайсці, разбілася*.*

Радзей прапускаецца ў сітуацыйных канструкцыях *далаўненне*, кампенсацыя якога ажыццяўляецца таксама на ўзроўні слоў аўтара або рэмаркі: *Нечаканы стук у дзверы. Хведар Паўлавіч і Кудасаў служаліся. Ра я (прыбягае з кухні). Я ж гаварыла! Федзя! Ухватаў. Прыбраць!!! (А. Макаёнак); Ухватаў перасоўвае цяжкую шафу, каб закрыць дзверы суседкі. Мог падарвацца. І што прыдало яму столькі сілы? Ухватаў. І не смей раскупорыць! (А. Макаёнак); Ра я (ставіць на стол сняданак). Федзя! Падгледзіць хто-небудзь... Кудасаў. А мы павінны быць акуратнымі. (Зачыняе дзверы на зашчэпку і ў замочную шчыліну затыкае карандашом насавічок.) (А. Макаёнак); Нічыпар (падыходзіць да стала, паказвае пальцам на костку). Можна прыбраць?.. (К. Крапіва).*

Асобную групу складаюць няпоўныя сітуацыйныя сказы, у якіх апускаецца прэдыкатывная аснова цалкам. У такіх выпадках экспліцытна выражаецца адзін член – акалічнасць мэты: *А гэта на тваю хату, Іван... (Вяртаецца, зноў дастае ваду.) Думаеш, глупствам займаюся? Няма каму ваду з калодзежа браць... Раз'ехаліся ўсе... А калодзеж жывы павінен быць... (А. Дударай); З яго чэрпаць трэба, каб і вада жывой была... Во я і выбіраю яе штодня... За былых сваіх суседзяў, за дзяцей іх і за свайго сына... (Аднёс вядро, выліў.) На тваю хату, Пятрок... (А. Дударай), прычыны: *Бусько (спахмурнеў, трагічна). За што?! (Вымае з кішэні пяцёрку, падае Гарыку, той**

круціць галавой. Дастае з другой, трэцяй і так з шасці кішэняў па пяцёрцы.) За што?! (А. Макаёнак); Чарнавус. Вашу чэсную руку. (Горача пацискае і нечакана цалуе ёй руку. Вера сканфузілася.) Выбачайце, па шчырасці (К. Крапіва), спосабу дзеяння: *Прымчалася Страказа-верталёцік. Страказа. Хутчэй! Хутчэй! На мальву напалі вусені!* (Г. Каржанеўская); Туляга (да дзвярэй кабінета). *Атрымаеш ты ў мяне навуковую ступень. Дзверы адчыняюцца. Туляга адскаквае ўбок і прымае звычайны баязлівы выгляд. Уваходзіць Гарлахвацкі. Гарлахвацкі. Ну, як? (К. Крапіва) або мадальны дзеялоў: Не знаёмая жанчына. Я-то крыху чула пра яго. (Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.) Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць?* (К. Крапіва).

Як паказала даследаванне, канструкцыі з імпліцытнай семантыкай і сітуацыйныя няпоўныя сказы ўяўляюць сабой дэрываты з асімет-

рыяй плана выражэння / зместу. Імпліцытная семантыка выяўляецца на аснове прыватна-аперцэпцыйнай базы з дапамогай логіка-семантычных адносін паміж кампанентамі. Асіметрыя падобных канструкцый выражаецца ў адсутнасці карэляцыі паміж сэнсам канструкцыі і моўнымі сродкамі яго выражэння. У якасці маркераў значэння выступаюць логіка-семантычныя аперацыі і кантэкст. Таксаномія канструкцый з імпліцытнай семантыкай прадстаўлена трыма тыпамі – адмоўным, сцвярдзальным і пытальным з адпаведным відавым полем. Асіметрычнасць сітуацыйных няпоўных канструкцый заключаецца ў неадпаведнасці іх структуры і зместу, маркіроўка якога ажыццяўляецца на ўзроўні кантэксту з дапамогай моўнай сітуацыі. Сітуацыйныя няпоўныя сказы падзяляюцца на тыпы ў адпаведнасці з апушчаным кампанентам – дзейнікам, выказнікам, дапаўненнем. Інфармацыйная паўнаўважана асіметрычных дэрыватаў забяспечваецца часам з дапамогай вобразных моўных сродкаў, фразеалагізмаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Дяговец, І. І. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / И. И. Дяговец ; Моск. гос. ун-т. – М., 2006. – 30 с.
2. Anstey, M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M. P. Anstey // Linguistics. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
3. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик ; Моск. гос. ун-т, Филол. фак. – СПб. : Алетейя, 2005. – 719 с.
4. Симић, Р. Српска синтакса : у 4 књ. / Р. Симић, Ј. Јовановић ; Филол. фак. у Београду [и др.]. – Београд [и др.] : Филол. фак. [и др.], 2002. – 4 књ.
5. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 2003. – 393 с.
6. Kittil, S. A typology of tritransitives: alignment types and motivations / S. Kittil // Linguistics. – 2007. – Vol. 45, Iss. 3. – P. 453–508.
7. Холодович, А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. – Л. : Наука, 1979. – 304 с.
8. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // Folia Linguistica. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.

REFERENCES

1. Dyagovec, I. I. Tipologija russkih pridatochnyh predlozhenij netipichnogo postroeniya: sintaksicheskie edinyцы s otklonyayushchejsya strukturoj : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 / I. I. Dyagovec ; Mosk. gos. un-t. – M., 2006. – 30 s.
2. Anstey, M. P. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions / M. P. Anstey // Linguistics. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
3. Kibrik, A. E. Konstanty i peremennye yazyka / A. E. Kibrik ; Mosk. gos. un-t, Filol. fak. – SPb. : Aletejya, 2005. – 719 s.
4. Simiћ, R. Srpska sintaksa : u 4 kњ. / R. Simiћ, J. Jovanoviћ ; Filol. fak. u Beogradu [i dr.]. – Beograd [i dr.] : Filol. fak. [i dr.], 2002. – 4 kњ.
5. Mel'nikov, G. P. Sistemnaya tipologiya yazykov: principy, metody, modeli / G. P. Mel'nikov ; Ros. akad. nauk, In-t yazykoznanija. – M. : Nauka, 2003. – 393 s.
6. Kittil, S. A typology of tritransitives: alignment types and motivations / S. Kittil // Linguistics. – 2007. – Vol. 45, Iss. 3. – P. 453–508.
7. Holodovich, A. A. Problemy grammaticheskoy teorii / A. A. Holodovich. – L. : Nauka, 1979. – 304 s.
8. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // Folia Linguistica. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.